

Г. А. КАРЕЛОВА

Галина Андріївна Карелова, науковий консультант судді Конституційного Суду України

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ З ПИТАНЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В НАУЦІ ТА ПРАВОЗАСТОСОВНІЙ ПРАКТИЦІ

Конституційний Суд України (далі – КСУ) як єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні суттєво впливає на науку кримінального права за допомогою своїх рішень, що містять кримінально-правову інформацію з істотних питань кримінальної відповідальності, та ставить перед кримінально-правовою юриспруденцією значущі теоретично-практичні завдання.

У рішеннях КСУ з питань кримінального права формуються важливі правові позиції, які уточнюють та конкретизують положення закону про кримінальну відповідальність, що відображають принцип верховенства Конституції України в системі законодавства. Як зауважують правознавці, правові позиції, вироблені КСУ, повинні засвоюватися кримінально-правовою доктриною і практикою. Так, В. Я. Тацій і Ю. М. Тодика розглядають правову позицію КСУ як висновок загального характеру, здійснений на підставі, в межах повноважень і способом, передбаченими Конституцією і законами України, як результат тлумачення правових норм або їх сукупності, унаслідок чого долається невизначеність в розумінні норм Конституції і законів України, що стали предметом тлумачення¹. Заслуговує на увагу також судження науковців про те, що правові позиції органу конституційної юрисдикції є не тільки результатом нормативного й казуального тлумачення правових норм, а й виявляють конституційно-правовий зміст чинних законів та інших нормативно-правових актів, усуваючи їх правову невизначеність.

Як зауважує П. П. Андрушко, на зміст відповідних ознак кримінально-правової оцінки діяння, що містить ознаки злочину, безпосередньо впливають правові позиції КСУ, викладені в його рішеннях. Відповідно до ч. 2 ст. 152 Конституції України закони або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення КСУ рішення про їх неконституційність. Важко заперечувати, підкреслює учений, що після визнання рішеннями КСУ окремих положень кримінального закону неконституційними і відповідної втрати останніми сили змінювався зміст і інших положень Кримінального кодексу України (наприклад, Рішення КСУ у справі про смертну кару від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99)².

Правові позиції, сформульовані у прийнятому КСУ акті, набувають властивостей самостійних новел як самодостатні складові (ухвали/рішення/висновку), тобто такі, що ухвалюються іменем України, є обов'язковими, остаточними та мають пряму дію. Після набуття чинності зазначеними актами правові позиції не тільки не потребують підтвердження чи дублювання з боку органів державної влади, а й стають невід'ємною частиною законодавчого забезпечення діяльності механізму державної влади.

Правові позиції КСУ мають також ознаку прецеденту, за якою їх відрізняють від інших. Акти КСУ є такими самими прецедентами тлумачення, на наш погляд, як акти та правові позиції Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Конкретизація положень Конституції України через рішення КСУ, як наголошує М. Костицький, – це фактично створення прецедентів. Єдиний суд в Україні, який творить прецеденти, – це КСУ³. Однак слід мати на увазі, що це не зовсім ті судові прецеденти, які є джерелами права в країнах загального права, де система позитивного (писаного) права здебільшого не діє, наприклад, в Англії. Акти органу конституційної юрисдикції де-факто є прецедентами тлумачення, як, скажімо, акти та правові позиції ЄСПЛ, прецедентний характер яких давно визнається в континентальній Європі.

В. М. Шаповал зазначає, що «рішення і висновки Конституційного Суду України не можуть мати характер нормативно-правових актів. Конституційно і законодавчо визначена компетенція Конституційного Суду не передбачає іншої нормотворчості, окрім пов'язаної з регламентацією частини питань організації його внутрішньої роботи»⁴. Цю думку поділяє М. В. Костицький, який наголошує, що «Конституційний Суд України через свою практику може частково зняти суперечливість у застосуванні закону, однак не може підмінити законодавця. Тобто сам законодавець повинен уточнити закон шляхом внесення змін до нього, якими б фіксувалося верховенство права і верховенство Конституції»⁵. У Рішенні від 25 березня 1998 року 3-рп/1998 у справі про тлумачення Закону України «Про вибори народних депутатів України» КСУ сформулював таку позицію: «Заповнення прогалін у законах, окремі положення яких Конституційним Судом України визнані неконституційними, не належить до його повноважень. Згідно зі статтею 6 Конституції України державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Виходячи з цього і відповідно до частини другої статті 19 Конституції України вирішення зазначених питань є прерогативою органу законодавчої влади – Верховної Ради України» (абзац третій пункту 2 мотивувальної частини).

Правові позиції КСУ, сформульовані в його рішеннях, проникають у всі компоненти кримінального права й активно впливають на них.

У будь-якому рішенні КСУ з питань кримінального права формуються важливі правові позиції, які збагачують положення закону про кримінальну відповідальність. Останні відображають, у свою чергу, принцип верховенства Конституції України в системі законодавства. На цій основі правові позиції, вироблені КСУ, повинні засвоюватися кримінально-правовою доктриною і практикою, передусім у сфері розуміння найбільш загальних інститутів кримінального права і окремих його положень.

Вирішуючи питання щодо конституційності законів, інших нормативно-правових актів, КСУ безпосередньо впливає на органи державної влади, органи місцевого самоврядування, об'єднання громадян, сприяє формуванню у громадян і суспільства в цілому правосвідомості, високої правової культури. Рішення КСУ спонукають органи державної влади до обов'язкового здійснення своїх функцій на засадах поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову та зобов'язують Верховну Раду України, Президента України, Кабінет Міністрів України, Верховну Раду Автономної Республіки Крим до неухильного додержання Конституції і законів України.

О. О. Дудоров і А. О. Данилевський, вивчаючи питання юридичної сили рішень КСУ, які визнають окремі положення (певні норми) кримінального закону такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), наголошують, що хоча рішення КСУ не можна називати законами у вузькому значенні цього поняття і навіть нормативно-правовими актами, оскільки вони відрізняються від останніх формою і порядком прийняття, в разі визнання закону або його положення неконституційним рішення КСУ має силу, аналогічну силі закону, що скасовує певне положення іншого закону. Приймаючи таке рішення, КСУ фактично виступає в ролі так званого «негативного право творця», проте, на відміну від парламенту, не може створювати нову норму замість тієї, що втратила чинність – не будучи законодавцем, КСУ лише «звільняє» систему законодавства від актів, що суперечать Основному Закону держави⁶.

Визнання КСУ неконституційними повністю або в окремій частині положень законів та інших нормативно-правових актів свідчить про вагомий внесок єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні у процес формування законодавчої бази держави. Правові акти та їх окремі положення, які суперечать Конституції України, виводяться за межі конституційного поля, що сприяє становленню України як демократичної, правової держави, вдосконаленню її законодавства, утвердженню принципу верховенства права, захисту прав і свобод людини і громадянина. Хоча внаслідок цього маємо і ситуації, коли у багатьох галузях права закони продовжують виконувати свою регуляторну функцію, за винятком норм, визнаних неконституційними. Згідно з доктриною конституційного контролю ці норми не можуть бути поновлені або іншим шляхом де завуальовані парламентом у разі прийняття нових редакцій законів чи розробки нових законопроектів у цій самій галузі права⁷.

Аналіз позицій вчених щодо нормотворчої діяльності конституційних судів дає підстави для висновку, що завдання єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні – не модифікувати за допомогою своїх рішень норми Конституції і законів, а виявити їх реальний зміст, не «виправляти» конституційні приписи, а тільки тлумачити їх. Як зауважує суддя КСУ В. Д. Бринцев, всебічний аналіз практики правотлумачення КСУ дозволяє стверджувати, що більшість прийнятих ним рішень відповідають цим критеріям. У деяких з них все-таки відчувається намагання суддів осучаснити норму, пристосувати її до потреб сьогодення⁸.

Виконуючи функцію конституційного судового контролю, КСУ, як зауважує суддя КСУ у відставці А. А. Стрижак, де-факто удосконалює систему вітчизняного законодавства⁹. Відповідно до рішень КСУ втрачають чинність закони та інші правові акти, якими у неконституційний спосіб врегульовано правовідносини у будь-якій галузі суспільного життя, а після надання органом конституційного контролю офіційного тлумачення Конституції та законів України положення правових актів, якими врегульовано певні правовідносини, повинні застосовуватися виключно згідно з правовою позицією КСУ. Правові позиції органу конституційної юрисдикції є не тільки результатом нормативного й казуального тлумачення правових норм, а й виявляють конституційно-правовий зміст чинних законів та інших нормативно-правових актів, усуваючи правову невизначеність у певній сфері суспільних відносин¹⁰. Як слушно вважають науковці, офіційне визнання за правовими позиціями КСУ характеру джерела права «стало б суттєвим елементом розвитку вітчизняної правової системи»¹¹.

Як наголошує П. Б. Євграфов, КСУ, визнаючи закони, інші нормативно-правові акти або їх окремі положення неконституційними, удосконалює чинну систему законодавства, позбавляє її застарілих актів та юридичних норм¹². Правові позиції КСУ є тим чинником, що безпосередньо впливає на законодавчий процес та формування законодавчої бази держави.

Найефективнішим шляхом усунення неоднозначності судової практики з питань кримінального права може бути більш чітке законодавче унормування. Для того, щоб судова практика була здатна забезпечити правильне й однакове застосування чинного законодавства, потрібно втілити в життя скоординовані правові позиції КСУ.

Правові акти та їх окремі положення, які суперечать Конституції України, виводяться за межі конституційного поля, що сприяє становленню України як демократичної, правової держави, вдосконаленню законодавства, утвердженню принципу верховенства права, захисту прав і свобод людини і громадянина.

Конституційний суд – це генератор формування наукових ідей, який виступає дієвим фактором розвитку не тільки конституційно-правової, а й кримінально-правової науки. Специфіка його рішень така, що вони

мають насамперед нормативні величини найбільш високого, абстрактного рівня – загальні принципи права, конституційні принципи та цінності, що реалізуються у всіх галузях системи права¹³. За допомогою рішень конституційного суду відбуваються «ретрансляція», тобто передача конституційних основ (їх принципів та цінностей) від конституції до окремих галузей законодавства, а також їх подальша реалізація в правозастосовній діяльності держави, її органів і посадових осіб, в здійсненні і захисті прав і свобод людини і громадянина.

Роль правових позицій КСУ у правовому забезпеченні охорони прав і свобод людини і громадянина є досить важливою з огляду на такі сучасні реалії, як помітне відставання норм чинного Кримінального кодексу України від потреб часу, повільність реформування вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність. Правові позиції КСУ щодо захисту прав і свобод людини і громадянина мають провідне значення для законодавця при встановленні ним обмежень прав особи на особисту недоторканність. Ці позиції зобов'язують законодавця при встановленні таких обмежень дотримуватися вимог верховенства права, зокрема принципу правової визначеності (рішення КСУ від 25 вересня 2005 року № 5-рп/2005, від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010).

Упродовж багатьох років своєї діяльності КСУ виніс чимало рішень щодо офіційного тлумачення конституційних норм та інших нормативно-правових актів, які мають важливе значення як для законодавчого процесу, так і для правозастосовної діяльності.

Враховуючи наведене, вважаємо, що правові позиції КСУ мають ознаки джерел права, будучи водночас невід'ємною складовою акта ненормотворчої діяльності – акта судового конституційного контролю.

На наш погляд, подальшого дослідження потребує питання механізму перегляду попередніх правових позицій КСУ в його теоретико-практичній площині, яке було визнано актуальним під час дискусій у форматі круглого столу, що відбувся 15 липня 2014 року в КСУ за участю очільників і суддів органів конституційної юрисдикції України, Латвії, Литви та Польщі.

Правові позиції – це результат діяльності КСУ у формі однозначних, чітко сформульованих загальнообов'язкових правових висновків, роз'яснень, правоположень, у яких міститься істинне тлумачення, тобто правова оцінка або правове визначення щодо вирішення конкретної юридичної ситуації для всіх суб'єктів юрисдикційної діяльності.

Правові позиції КСУ з питань кримінальної відповідальності активно впливають на нормативно-правову сферу сучасної юриспруденції через конституційно-інтерпретаційне обґрунтування нормативного змісту категорій та інститутів законодавства про кримінальну відповідальність, запровадження в теорію та практику української кримінально-правової науки нових конституційних категорій і понять. У результаті цього складаються передумови для розширення конституційно-правового сенсу понятійно-категоріального апарату кримінального права, конкретизації правового статусу суб'єктів кримінальних правовідносин через вияв їх конституційної природи, проникнення конституційних принципів у кримінально-правові відносини.

¹ Тацій В. Я., Тодика Ю. М. Межі тлумачення Конституційним Судом України Конституції і законів України / В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика // Актуальні проблеми конституційної юрисдикції: сучасність і перспективи розвитку. – К., 2002. – С. 64.

² Андрушко П. П. Джерела кримінального права України: поняття, види / П. П. Андрушко // Право України. – 2011. – № 9. – С. 29.

³ Костицький М. В. Конкретизація конституційних прав і свобод людини та громадянина в галузевому законодавстві / М. В. Костицький // Проблеми вдосконалення правового регулювання щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні: матеріали V Регіональної міжвузівської наук. конф. (Івано-Франківськ, 16 квітня 2004 року). – Івано-Франківськ, 2004. – С. 5.

⁴ Шаповал В. М. Становлення конституціоналізму в Україні: проблеми теорії / В. М. Шаповал // Право України. – К., 1998. – № 5. – С. 29.

⁵ Костицький М. В. Теоретичне та практичне значення рішень Конституційного Суду України для реалізації норм кримінального права / М. В. Костицький // Вісник Конституційного Суду України. – К., 2005. – № 2. – С. 80.

⁶ Дудоров О., Данилевський А. Про заміну смертної кари довічним позбавленням волі. Щодо Рішення Конституційного Суду України // Вісник прокуратури. – 2011. – № 6. – С. 74.

⁷ Тацій В. Я. Межі тлумачення Конституційним Судом Конституції і законів / В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 2. – С. 63.

⁸ Бринцев В. Д. Судовий конституціоналізм в Україні: доктрина і практика формування: монографія [у 2 кн.] / Василь Дмитрович Бринцев. – Х.: Право, 2013. – Кн. 1. – С. 245.

⁹ Стрижак А. Конституційний Суд України як інститут забезпечення та захисту конституційної законності / А. Стрижак // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – № 1. – С. 103.

¹⁰ Витрук Н. В. Конституционное правосудие в России (1991–2001): очерки теории и практики. – М., 2001. – С. 111.

¹¹ Селіванов А. Питання теорії конституційного правосуддя в Україні: актуальні питання сучасного розвитку конституційного правосуддя / А. Селіванов, А. Стрижак. – К.: Логос, 2010. – С. 107.

¹² Євграфов П. Вплив Конституційного Суду України на формування громадянського суспільства і правової держави / П. Євграфов // Вісник Конституційного Суду України. – 2001. – № 5. – С. 36–41.

¹³ Бондарь Н. С. Конституционное правосудие и развитие конституционной юриспруденции в России // Журнал российского права. 2011. – № 10 – С. 37.

Резюме

Карелова Г. А. Місце та роль правових позицій Конституційного Суду України з питань кримінальної відповідальності в науці та правозастосовній практиці.

У статті розглядаються місце та роль правових позицій Конституційного Суду України у законодавстві про кримінальну відповідальність та правозастосовній практиці України. Аналізується, що правові позиції Конституційного Суду України мають ознаку прецеденту, за якою їх відрізняють від інших. Обґрунтовується, що правові позиції Конституційного Суду України мають ознаки джерел права, будучи водночас невід'ємною складовою акта ненормотворчої діяльності – акта судового конституційного контролю.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, правові позиції Конституційного Суду України, рішення Конституційного Суду України, прецедент, джерела права.

Резюме

Карелова Г. А. Место и роль правовых позиций Конституционного Суда Украины по вопросам уголовной ответственности в науке и правоприменительной практике.

В статье рассматриваются место и роль правовых позиций Конституционного Суда Украины в законодательстве об уголовной ответственности и правоприменительной практике Украины. Анализируется, что правовые позиции Конституционного Суда Украины имеют признак прецедента, по которой их отличают от других. Обосновывается, что правовые позиции Конституционного Суда Украины имеют признаки источников права, являясь одновременно неотъемлемой составляющей акта ненормотворческой деятельности – акта судебного конституционного контроля.

Ключевые слова: уголовная ответственность, правовые позиции Конституционного Суда Украины, решения Конституционного Суда Украины, прецедент, источники права.

Summary

Karelova G. The place and role of legal positions of the Constitutional Court of Ukraine for criminal liability in science and law enforcement jurisprudence.

The article examines the place and role of legal positions of the Constitutional Court of Ukraine in the legislation on criminal liability and law enforcement jurisprudence of Ukraine. The author analyzes that the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine have a feature of a precedent by which they differ from others. It is substantiated that the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine have the features of the sources of law, while being an integral part of the act of non-lawmaking activity – an act of judicial constitutional review.

Key words: criminal liability, the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine, decisions of the Constitutional Court of Ukraine, precedent, sources of law.

Отримано 20.06.2014

УДК 342.849.2

І. М. ПОСПЕЛОВА

Ірина Миколаївна Поспелова, аспірант Інституту законодавства Верховної Ради України

РОЛЬ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ВИБОРЧОЇ КОМІСІЇ В РЕГУЛЮВАННІ ПРОВЕДЕННЯ ПЕРЕДВИБОРНОЇ АГІТАЦІЇ

Конституція України від 28 червня 1996 р., закріплюючи основні форми народного волевиявлення, а саме: вибори та референдуми, тим самим встановлює основи демократичного устрою суспільства та держави. Як відомо, Розділ III чинної Конституції України має назву «Вибори і референдуми». Отже, в такий спосіб конституційного закріплення безпосереднє волевиявлення громадян України стає головним чинником для подальшого розвитку держави й суспільства, а визнання Українського народу носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в країні вимагають дослідження проблем, пов'язаних із легітимізацією державної влади та функціонуванням її органів, оскільки забезпечення загальних інтересів суспільства та його окремих членів може реалізуватися виключно через органи публічної влади.

Подальшого вдосконалення потребує удосконалення механізму захисту виборчих прав і свобод громадян та суб'єктів виборчого процесу. У цьому аспекті, задля якісного розгляду виборчих спорів, виникає необхідність поглибленого дослідження та законодавчого визначення статусу виборчих комісій як суб'єктів виборчого процесу, а також встановлення меж їх владних повноважень. За таких умов особливої актуальності набуває проблема визначення ролі Центральної виборчої комісії України як органу, від якого значною мірою залежить легітимність формування представницьких органів державної влади і який являє собою важливий елемент механізму, що опосередковує суверенну волю народу і надає їй юридично значущої форми.